

УДК 373.3.021.22(477)Нарбут:[069:94](477.43-21Кам'янець-Подільський)

Наталія Соловей,
Молодший науковий співробітник
Кам'янець-Подільського
державного історичного
музею-заповідника

ГРОШОВІ ЗНАКИ УНР ЗА ЕСКІЗАМИ ГЕОРГІЯ НАРБУТА З КОЛЕКЦІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА

У статті відзначено Георгія Нарбута, його внесок при створенні грошових знаків УНР, періоду 1917–1919 рр. які знаходяться в колекції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Ключові слова: *Георгій Нарбут, Центральна Рада, Гетьманат, Директорія УНР, національні грошові знаки, білети, карбованець, гривня, шаг, марка, Кам'янець - Подільський.*

В фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника зберігається велика кількість експонатів, в тому числі колекція монет і банкнот, які представлені в експозиції «Історія грошей». Окреме місце належить грошовим знакам періоду Української революції 1917-1921 рр., хоч і досить короткий період, але було надруковано 24 різні паперові грошові знаки, з них 12 – за ескізами Георгія Нарбута.

Видатний український художник-графік Георгій Нарбут за своє недовге життя (34 р.), був ілюстратором, автором перших українських державних знаків (банкнот і поштових марок) та проекту герба Української держави, одним із фундаторів і першим ректором новоствореної Української Академії Мистецтв, автором двох версій «Української абетки».

Про банкноти, а точніше ескізи грошових знаків, які належать видатному художнику. А саме ті, які були обрані під час конкурсу, про який було оголошено влітку 1917 р. Михайлом Грушевським.

Більше ніж 300 ескізів грошових зразків на кращий ескіз до проекту грошей Української Держави, подали провідні художники і графіки. Підготовлені зразки грошових знаків були обговорені на комісії, до складу якої увійшли урядовці, вчені, знавці фінансової справи, митці.

Художник, видатний український графік, професор та ректор Української академії мистецтва Георгій Нарбут, вивчаючи давні монети, вибрав тризуб з хрестом – давній княжий знак Володимира Великого (Черноіваненко, 2001).

З численних проектів комісія прийняла 12 зразків державних банкнот Г. Нарбута, а саме: 100 карбованців першої і другої емісії; 10, 100 і 500 гривень; 30, 40 і 50 шагів; 3,6% облігації вартістю 50, 100, 200 і 1000 гривень. Тепер справа стала за виготовленням, офіційним затвердженням та введенням в обіг нових грошей України (Гага, 2009).

Для створення українських кредитових білетів було залучено інших провідних художників: Івана Мозалевського, Василя Кричевського, Антона Середу, Бориса Романовського та ін.

Першими українськими банкнотами стали 100 карбованців, які з'явилися на ринку 24 грудня 1917 р. (6 січня 1918 р.). Автором їх проекту був Георгій Нарбут, який виконав їх у бароковому стилі, вперше використавши як елемент оформлення – тризуб, на той час ще не затверджений як державний герб України. Номінал було позначено мовами народів, які проживали на Україні – українською, російською, польською та іврит. Даний проект підтримала комісія Генерального секретаріату фінансів. Не маючи відповідних потужностей та матеріалів на підконтрольній території, Центральна Рада здійснила друкування купюр на звичайному високоякісному папері в одній з найкращих київських друкарень, власником якої був С. В. Кульженко. Відсутність будь-яких елементів захисту: водяних знаків, гільйоширної сітки тощо зробила ці купюри вразливими на фальшування. Відповідно до оформлення, населення часто називало їх «горбинками», «кульженками» чи «ячнею» (Шуст, 2007).

1 березня 1918 р. Центральна Рада ухвалила закон, згідно з яким національною грошовою одиницею УНР стала гривня, яка дорівнювала половині карбованця і ділилася на 100 шагів.

Негативний досвід випуску перших українських грошей у Києві змусив уряд розмістити замовлення на друкування грошових купюр у новій валюті за кордоном. 24 березня 1918 р. було укладено договір про виготовлення банкнот у Берліні. Йшлося про грошові знаки номіналом 1000 гривень, 500 гривень, 100 гривень, 20 гривень, 10 гривень, 5 гривень та 2 гривні. Однак у 1918 р. було виготовлено лише купюри номіналом 2, 10, 100, 500 та 1000 гривень.

На ринку грошового обігу були відсутні розмінні грошові знаки, тому у Києві 18 квітня 1918 р. розпочалася емісія знаків номіналом 10, 20, 30, 40 та 50 шагів, які мали вигляд поштових марок. Випускалися вони на товстому папері у київській друкарні В. Кульженка, а також у друкарні Е. Фесенка в Одесі до 5 січня 1919 року.

Ескізи, для марок номіналом 30, 40 і 50 шагів, розробив Георгій Нарбут. На них були зображені наступні сюжети: 30 шагів – алегорія «Молода Україна» (дівоча голова у вінку), 40 шагів – тризуб в обрамленні рослинного орнаменту, внизу праворуч – два схрещених поштових різка; 50 шагів – номінал марки «50 шагів», обрамлений рослинним орнаментом у вигляді вінка з двома схрещеними поштовими різками у верхній його частині.

На звороті паперових шагів був напис: «Ходить нарівні з дзвінкою монетою». В народі їх так і називали – «метеликами». Із початком інфляції вартість марок упала. У крамницях їх в'язали по 100 штук разом і давали здачу «в'язанками».

29 квітня 1918 р. було здійснено державний переворот, внаслідок якого було проголошено створення Української Держави на чолі з гетьманом Павлом Скоропадського, за яким слідувало реформування грошової системи.

12 травня 1918 р. у Берліні було випущено білети Державної скарбниці вартістю 50 гривень (КПДІМ-3.Фонди.-Нз.214), 100 гривень (КПДІМ-3.Фонди.-Нз.273), 200 гривень (КПДІМ-3.Фонди.-Нз.212) та 1000 гривень (КПДІМ-3.Фонди.-Нз.274) –облігації 3,6% чотирирічної позики, прибуток від яких не обкладався податком. Кожна облігація мала 8 купонів, вартість яких залежала від її номіналу: 90 шагів, 1 гривня 80 шагів, 3 гривні 60 шагів, 18 гривень. Відрізані купони часто використовувалися як розмінні грошові знаки, оскільки білети Державної скарбниці були обов'язковими для прийому при здійсненні всіх видів платежів. На ринку вони з'явилися в червні 1918 р., але основна кількість була завезена в Україну в лютому 1919 року.

Виконані на замовлення Центральної Ради у Берліні гривневі купюри, запроваджені в обіг 31 травня 1918 р., за якістю суттєво відрізнялися від грошових знаків, випущених в Україні. Кредитні білети номіналом 10, 100 (КПДІМ-3.Фонди.-Нз.216) та 500 гривень (КПДІМ-3.Фонди.-Нз.262) запроєктував Григорій Нарбут. Виконання найкращою є купюра номіналом в 100 гривень, на якій зображено молоду українську селянку зі снопом пшениці та чоловіка у фартуху, що спирається на молот, – символ українського робітництва, в обрамленні вінка з квітів, плодів, овочів, пшениці. На зворотному боці – тризуб у лавровому вінку.

Наприкінці існування Гетьманату 17 жовтня 1918 р. в обіг було запроваджено кредитні білети номіналом 1000 (КПДІМ-3.Фонди.-Нз.215) та 2000 гривень, віддруковані в Берліні замість замовлених ще Центральною Радою купюр вартістю 5 та 20 гривень. Останньою грошовою банкнотою була 1000 карбованців, виготовлений на замовлення гетьманського уряду у Берліні, введений на український грошовий ринок у листопаді 1918 року.

Політична ситуація в Україні восени 1918 року та поразка Центральних держав у Першій світовій війні зумовили падіння гетьманського уряду. Гетьман П. Скоропатський 14 грудня 1918 року відрікся від влади, яка перейшла до Директорії УНР.

Уряд Директорії – Раду народних міністрів призначено 26 грудня 1918 року. З огляду на необхідність упорядкування фінансів та грошового господарства держави, вже у перші дні існування Директорії було створено спеціальну комісію. В основу закону від 4 січня 1919 р. було покладено новий проект проведення грошової реформи, запропонований Б. Мартосом. Він визнав гривню єдиним засобом платежу на території УНР.

Усі гроші іноземних держав (російські, австро-угорські, румунські, німецькі) переставали бути законним засобом платежу. Незважаючи на короткі терміни та складну військово-політичну ситуацію, грошова реформа успішно реалізовувалася. Успішному завершенню реформи перешкодило погіршення військово-політичної ситуації. Під натиском більшовиків уряд Директорії 2 лютого 1919 р. переїхав з Києва до Вінниці, а згодом – до Рівного та Кам'янця-Подільського.

Ще до евакуації з Києва міністр фінансів Б. Мартос наказав вивезти з міста всі запаси грошей, що зберігалися в Державному банку, літографічні камені та інші матеріали, які використовувалися для друку грошей. Після короткочасного перебування у Вінниці, де через брак відповідної технічної бази не вдалося налагодити виготовлення грошей, Міністерство фінансів УНР переїхало до Кам'янця-Подільського, а Експедицію Заготівлі Державних Паперів було відправлено до Тернополя, а згодом – до Станіслава. Цей крок був зумовлений заходами безпеки і наявністю у цих містах друкарської бази.

Експедиція заготівлі державних паперів Міністерства фінансів УНР продовжувала працювати у Кам'янці-Подільському і після окупації міста польськими військами. Міністерство фінансів доклало багато зусиль, щоб налагодити роботу Експедиції заготівлі державних паперів, яка друкувала в Кам'янці грошові знаки.

У Кам'янці-Подільському Директорія випустила в обіг купюри номіналом у 10, 25, 100, 250 і 1000 карбованці, а також станіславські п'ять гривень. Інші грошові знаки - 100, 250 і 1000 карбованців, були виготовлені з кліше, які, своєю чергою, були заготовлені ще при Скоропадському. Крім перелічених банкнот, тривав також випуск 100 карбованців (ескіз Г. Нарбути).

У жовтні 1919 року в Кам'янці-Подільському в обіг вийшла банкнота у 25 крб, бони Кам'янецької управи – гривні номіналом 1, 2 та 6, Могилів-Подільський – 10, 20 гривень.

Проекти бон, надруковані в кількох екземплярах, комісією не були затверджені, а було запропоновано Георгію Нарбуту скласти малюнки для чотирьох бон номіналом 2, 6, 10 і 20 гривень. Представлені чотири малюнки з характерними для м. Кам'янця-Подільського зображеннями – загального вигляду міста, Баторієвої вежі (Вітряна брама) старої фортеці, були схвалені і придбані Управою, але виконання їх у місцевій цинко-друкарні викликало непереборні труднощі, головним чином фінансового характеру та призвело до того, що власнику цинкографії надана була повна ініціатива в умовах швидкого виготовлення бон. Він спростив для себе виконання бон друкуванням одного малюнка для всіх чотирьох номіналів, з заміною лише відповідних цифр і слів. Малюнок лицьового боку бон – овальна рамка, рослинний орнамент і слово «бон» скопійоване з придбаних Управою малюнків Г.Нарбути, решта – шрифт і візерунки і вся зворотна сторона – творчість «доморощеного рисувальника» цинкографії, який увічнив свою фірму на зворотньому боці бони під рамкою підписом по-російськи (вся бона написана українською мовою) – «Худож. фото-цинкографія І. М. Гутман, Кам-Под», або скорочено І. М. Гутман. Малюнок зворотнього боку бон, нічого спільного не мав з лицьовим, складався з рамки і віньетки (Гагенмейстер, 1925).

Згідно з домовленістю між урядом Директорії та німецькою фірмою «Юнкерс», літаки фірми впродовж червня – листопада 1919 року, регулярно доставляли віддруковані ще на замовлення попередніх урядів гривні за маршрутом Бреслау – Кам'янець-Подільський. Орендовані в Німеччині літаки-гіганти використовувались урядом для зв'язку з іншими країнами. Одним з них був п'ятимоторний R.XIV (бортовий номер R.69) який доставляв з Берліна надруковані там українські карбованці (Харук А.2008).

Після військової поразки уряд УНР у листопаді 1920 р. переїхав до Польщі. Евакуацією цінностей та архівів Українського Державного банку з Кам'янця-Подільського займався директор банку Костянтин Клепачівський. Майно містилося у 188 скринях і було перевезене до м. Ченстохови (Польща) та зберігалося до 16 серпня 1944 р. Німецькі солдати вивезли все майно у невідомому напрямі і подальша доля їх невідома (Шуст Р. М. 2007).

З усієї графічної спадщини Нарбути найбільш пам'яткове значення мають українські державні знаки. Георгія Нарбути називають творцем української сучасної державницької стилістики. Адже його напрацювання та ескізи вплинули на те, як і зараз виглядає український Герб, гривні, марки. Та продовженням є виготовлення НБУ монет та банкнот, які про це свідчать і через, більше ніж, 100 років.

ЛІТЕРАТУРА

Гага, С. В. 2009. Перші грошові знаки – творчий внесок Г. Нарбути в історію незалежної України початку ХХ ст. [online] *Роль музеїв у культурному просторі України й світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі*. (Збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції з проблем музеєзнавства, присвяченої 160річчю заснування Дніпропетровського історичного

музею ім. Д.І. Яворницького) Вин. 11. – Д.: АРТПРЕС. 2009. 608 с. Режим доступу: <https://www.museum.dp.ua/uk/article0153/> [Дата звернення 21 жовтня 2024].

Гагенмейстер, В. 1925. Бони Кам'янець-Подільської міської управи. *Радянський колекціонер*. – № 17. – с. 9-11. [online] Режим доступу: <https://dmytro-babyuk.livejournal.com/2822.html> [Дата звернення 2 жовтня 2024].

Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник (н.д.). *Фонди*. Група збереження «Нумізматика». Нз. 212, 214, 215, 216, 262, 273, 274.

Черноіваненко, В. 2001. Історія паперових грошей України 1917-1920 рр. *Дзеркало тижня*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/istoriya_paperovih_groshey_ukrayini_19171920_rokiv.html [Дата звернення 21 жовтня 2024].

Харук, А. 2008. *Крила України: Військово - повітряні сили України, 1917 - 1920рр.*-К.:Темпора,с.61.

Шуст Р. М. 2007. *Нумізматика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: навч. посіб. / Р. М. Шуст.* – К.: Знання, с.242-258.

Natalia Solovey
Junior Research Fellow
Kamianets-Podilskyi State Historical Museum-Reserve

**BANKNOTES OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC BASED
ON HEORHII NARBUT'S DESIGNS FROM THE COLLECTION
OF THE KAMIANETS-PODILSKYI STATE
HISTORICAL MUSEUM-RESERVE**

The article highlights Heorhii Narbut and his contribution to the creation of the currency notes of the Ukrainian People's Republic during the period of 1917–1919, which are part of the collection of the Kamianets-Podilskyi State Historical Museum-Reserve. Keywords: Heorhii Narbut, Central Rada, Hetmanate, Directorate of the Ukrainian People's Republic, national currency notes, banknotes, karbovanets, hryonia, shah, marka, Kamianets-Podilskyi.

Keywords: *Heorhii Narbut, Central Rada, Hetmanate, Directorate of the Ukrainian People's Republic, national currency, banknotes, karbovanets, hryonia, shah, stamp, Kamianets-Podilskyi.*